

2017 | 2

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *ALESSANDRO DI BARI*
LUXEMBURGI ZSIGMOND FRIAULI LEVELEI
- *ARNO STROHMEYER*
TRENDEK ÉS PERSPEKTÍVÁK
A KORA ÚJKORI DIPLOMÁCIATÖRTÉNETBEN
- *DEÁK ÁGNES*
HIVATALI VISSZAÉLÉSEK
NEMZETISÉGI KÜZDELMEK ERŐTERÉBEN
- *FODOR PÁL*
A BUDAPESTI IMÁM
- *BARTHA ÁKOS*
BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE
MANDÁTUM NÉLKÜLI KORSZAKA
A KISGAZDAPÁRTBAN
- *PENKA PEJKOVSKA-DEMETER GÁBOR*
A BEVÁNDORLÓK ÉS MUNKAERŐPIACI
BEILLESZKEDÉSÜK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Arno Strohmeier: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben.
A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete 177
- Deák Ágnes: Hivatali visszaélések nemzetiségi küzdelmek erőterében
(Kővár vidéke, 1861–1863) 199
- Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre mandátum nélküli korszaka a Kiszgazdapártban
(1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Demeter Gábor: A bevándorlók és munkaerőpiaci beilleszkedésük
a két világháború közötti Magyarországon 261

MŰHELY

- B. Halász Éva: Generalis congregatiók Szlavóniában a 13–14. században 283
- Papp Ingrid: A lutheránus egyház alapítóinak emlékezete a 17. századi szlávajkú
magyarországi evangélikus polgárság körében 299
- Fodor Pál: A budapesti imám. Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára (1909–1911) 315

DOKUMENTUM

- Alessandro Di Bari: Luxemburgi Zsigmond Friaulban őrzött kiadatlan levelei (1411–1418) 325

MÉRLEG

- Permanens háború a nulla évben (*Müller Rolf*) 341

Permanens háború a nulla évben*

Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.
Szerkesztette: Csikós Gábor, Kiss Réka, Ö. Kovács József.
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága,
Budapest, 2017. (Magyar vidék a 20. században 1.) 780 o.

Épp itt az ideje, hogy a történelmi diskurzus végérvényesen túllépjen 1945 kortársi nézőpontból feloldhatatlan antagonizmusán. Több mint hét évtizeddel az események és egy emberöltővel a rendszerváltás után finoman szólva is korszerűtlen a németek és (ha nem is utolsó, de a végsőkig kitartó) magyar „csatlósai” alól felszabaduló, illetve a szovjetek és hazai szekértolók áldozatává váló honfitársaink szenvedéseinek mennyiségi, minőségi méricskélése. Mondjuk ki: azoknak, akik a két csoportot egy soha nem volt „küzdőterre” terelik, s végül győztest hirdetve valamiféle „igazságot” tesznek, leáldozott. E közelítések koporsójába a szöveget olyan kiadványok verik be, mint a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Nemzeti Emlékezet Bizottságának közös vállalkozása, a két szervezet kooperációjaként tevékenykedő Vidéktörténelmi Témacsoport súlyos (780 oldalnyi!) láttelepe az ominózus évről.

Az esztendőről, amelyet John Lukács az európai nagyhatalmi politikában – a német emberek akkori szavajárása után – „nulla év”-ként ír le, s amely a nagy háborúk korszakának végét, ezzel együtt számos állam – Franciaország, Nagy-Britannia, de legfőképp az egységes Németország – nagyhatalmi „halálát” hozta el. De hogy mégsem maradt úr az európai küzdőtéren, az annak volt köszönhető, hogy a „nulla év” egyben valaminek a kezdete, nyitódátuma is, mégpedig két kontinensen kívüli ország, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió határozott európai jelenlétének, hosszú távú befolyásának. S ezzel együtt nyitánya az atomkorszaknak, amelyet az Államokban élő és alkotó professzor a szellemi haladás helyébe lépő elhúzódo stagnálásért tesz felelőssé. Nála tehát 1945 „mozdulatlan középpontja, végpontja [...] szinte minden folyamatosságnak”, fordulópont, amelyet szubjektív élménybeszámolójával, saját tapasztalati narratívájával is megerősít a könyvének magyar kiadásához csatolt fejezetben (*1945: a nulla év*. Budapest, 1996).

A (világ)politikai dimenzió mellett kerül előtérbe újabban a hétköznapiak, a megélt történelem perspektívája, amelyen keresztül újraértelmeződik 1945 mint korszakhatár, mégpedig a korábbiól továbbélő gyakorlatok, valamint az „új világgal” beköszöntött tapasztalatok együttes szem előtt tartásával (a legutóbbi ilyen

* Elhangzott 2017. április 11-én, Budapesten a Humán Tudományok Házában rendezett könyvbemutatóon.

vállalkozás a Bódy Zsombor és Horváth Sándor által szerkesztett *1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon* című tanulmánykötet, Budapest, 2015). E kutatások kohéziós pontja a különböző traumatikus jelenségek feltérképezése, és az azzal járó terepmunka, vagyis az erőszak különböző megnyilvánulásainak mélyvizsgálata.

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy az emberiség története teljes mértékben összeforrt az erőszakkal, akkor lett légyen szó gazdaság-, társadalom-, politika- vagy hadtörténetről, valójában minden esetben a testi és lelki agresszió valamiféle formájával találjuk szemben magunkat. Nyomásgyakorlás, zsarolás, szitkozódás, fenyegetőzés, megszegényítés, megbecstelenítés, egyének, közösségek, országok közötti harc, háború, világháború a földön, vízen, levegőben és az űrben. Nem véletlen, hogy manapság már kifejezetten erőszak-történeti kutatásokról is beszélhetünk, elsődlegesen a 20. századi diktatúrákra, sőt újabban látványosan az 1945 és 1990 közötti kommunista hatalomgyakorlásra fókuszálva, a történelemtudomány mellett pedig időnként a szociológia, a néprajz, az irodalomtudomány vagy a művészettörténet ösvényein haladva.

Az interdiszciplinaritás tetten érhető a szóban forgó kötetben is, de ne szaladjunk előre. Még bele sem lapoztunk, amikor a címlap már elgondolkodásra készít minket: azon a háttérben egy horogkereszttel megjelölt német páncélozott jármű látható, míg az előtérbe „befut” a vörös csillaggal feldíszített mozdony, nyomasztó súlyával uralva a látványt. A montázs elsődleges, kissé didaktikus üzenetét (a barna diktatúrának vége szakadt, ám abban a pillanatban „átadta helyét” a vörösnek) a címadás árnyalja: „váltóállításról” olvashatunk, ami inkább azt sugallja, hogy a kijelölt úton (vágányon) sikló „történelem” eltérítéséről és folyamatos eltávolodásáról fogunk képet kapni – amennyiben persze kitartóak vagyunk e hosszúnak ígérkező utazásban.

A menetrendben felsorakozó 25 megálló, a tematikájukat tekintve egyenként sem könnyű írások, mint a bevezető tanulmányában Ö. Kovács József kutatási szempontként meghatározza, a politikai mítoszok helyett kínálják 1945 mindennapi valóságát. Az évtizedeken át tabusított témák emlékezeti vizsgálatokra alapozott felvagy újradolgozását. Ő maga irányadó jelleggel „rombolja le”, értelmezi át a földreform „mítoszáit”, és állítja helyébe a „földosztás/földelkobzás” terminológiáját. Mindemellett 1945-öt globális, országos és lokális fordulópontként értelmezi, miközben az – álláspontja szerint – teret adott a „folytonosságnak”, a nagy viláégés utáni „miniháborúknak”, amelyek háttérében minden esetben ott találjuk a „szovjetizálás hazai élcsapatát”, a Magyar Kommunista Pártot. A továbbiakban a különböző harctereket ismerhetjük meg.

Az első tematikai blokk szerzői a testet ért közvetlen erőszak kérdéskörét boncolgatják, azon belül is központi szerepet kap a hosszú távú fizikai és lelki romboló hatást kiváltó tömeges nemi erőszak problematikája. Polcz Elaine megrázó erejű visszaemlékezését (*Asszony a fronton*. Budapest, 1991), majd Pető Andrea úttörő kutatásait (*Történelmi Szemle*, 1999/1–2., *Budapesti Negyed*, 2000/3–4.) most újabb adatok és főként újabb megélési történetek követik. Czetz Balázs Fejér megyei közigazgatási iratokra támaszkodó vizsgálata a terheességmegszakítási és

nemibeteg-statisztikákra is támaszkodik, továbbá fontos megállapítása a szovjetek által elkövetett bűncselekmények időbeni elhúzódása, azaz, hogy még évekig előfordultak a megszállókhöz köthető atrocitások (a vizsgált térből kipillantva jegyzem meg, hogy ezt az 1945 és 1947 közötti fővárosi rendőri jelentésekből nyert adatok is igazolják). Kunt Gergely a szexuális traumák széles körét átfogó írása a személyes áldozati perspektívát hozza közel az olvasóhoz egy páratlan kordokumentum, Bodó Róza naplójának aprólékos szövegelemzésével. A papírra vetett sorok és azok felfejtett mögöttes rétegei nemcsak a szovjet erőszak brutalitását, hanem az amerikai zóna menekülttáborainak általános szexuális cserekereskedelmét is ábrázolják leplezve-leplezetlenül. Sántha István szociálintropológiai közéleti színtén tágtítja a vizsgálati teret, az orosz diskurzus bevezetése mindenképp újszerűségével hat, főleg a nemi erőszak mértékének ideológiai magyarázata. Az, hogy Sztálingrád után az állami retorikában a Szülőföld (Rogyina) helyett uralkodó lett a Győzelem, amiért bármit meg lehetett és meg is kellett tenni, és ami ezáltal teret engedett a személyes bosszú-motivációknak. Ugyanakkor a tanulmány azzal, ahogy a társadalomnak a szemérem elleni bűncselekményekkel szembeni tehetetlenségét-érzéketlenségét és a született gyermekek létét mint a hallgatás kultúráját meghonosító okokat sorolja, a történelmi szerep göröngyös útját vetíti elénk: hiszen sokszor olyan sebeket kell feltépnünk, amelyeket egy közösség inkább elfedni akar, és kell élővé tennünk elfeledésre ítélt tapasztalatokat.

Az elit- és tulajdonváltáshoz kötődő vizsgálatok többsége, úgymint Káli Csaba Zala megyével, Csikós Gábor Jászdózsával és Páttyal, Sáfár Gyula Gyulával, Wirthné Diera Bernadett Váccal és Baucsek Csaba Nógrád megyével foglalkozó dolgozata a részben felbomlott, részben továbbélő, majd újjá- és átszervezett közgazdaság útvesztőibe kalauzol el. A „nulla év” fogalom érvényességét majd minden esetben megkérdőjelezi, hogy az apparátus, igaz, nem maradt intakt, de teljesen nem is cserélődött le. A pártok (a politikai rendőrségen, a nemzeti, a földosztó, az igazoló, majd a B-lista bizottságokban folyó) pozíciószerző harcainak ábrázolása pedig egyrészt a háború utáni politikai rendszer sajátos uralmi viszonyaira világít rá, részben azzal, hogy mindenhol kimutathatók a kommunisták (országosan már ismert) igen gyors sikerei, másrészt felkelti a jellemzően MKP-iratokból rekonstruált politikatörténetek színesítésének igényét. Úgy vélem, a jövőbeni vidéktörténelmi utazásaink során olyan kérdésekre kell majd választ kapnunk, hogy például mi volt a célja a politikai rendőrséggel a többi pártnak nemcsak országosan, hanem helyi szinten, vagy kiből lettek városok, falvak kommunistái. Hogy lehetséges az, hogy egy 1945 előtt üldözött, minimális taglétszámmal rendelkező párt a harcok elmúltával szinte azonnal, az ország bármely szegletében fel tudott mutatni egy vagy több „aktivistát”, tagot, párttitkárt – akik persze egyből tudták, hogy melyek a stratégiai fontosságú pozíciók (köztük első helyen a politikai rendőrség)? E tematikai részben szerepel még Rigó Róbert kecskeméti nyilas perekkel foglalkozó írása, ahol betekintést kapunk a népbírók társadalmi (és megszállói) elvárások tekintetében indokolt, de eljárásában számtalan hibával tarkított működésébe, s nem mellesleg olyan karrierutakkal találkozhatunk, mint az elítélt Wirth Árpádé, akinek útja a munkaszolgálatból a nyilaskeresztes pártba vezetett. A feje-

zetet végül két *oral history* kutatásból építkező tanulmány zárja. Szilágyi Levente a szatmári svábok deportálását mint az emlékezetközösség kialakulásának fundamentumát szemléli, miközben a történeti folyamatot stációnként az elhallgatástól a kibeszélést át az emlékezeti helyek létrehozásáig, lépésről lépésre rekonstruálja. Szilágyi Zsolt hajdúnánási története egy jómódú parasztcsalád leépülésének folyamatát tárja elénk, ahol Kunt Gergelyhez hasonlóan nagy szerepet kap a mélyebb szövegelemzés, a különböző textuális szimbólumok/jelek (a nagyapa által ültetett és a bérlők által kivágott fa, a szekér és ló beszolgáltatása, a termőföld és a város) jelentésrétegeinek kibontása.

Az egyházak háborús/háború utáni tapasztalatait Vértesi Lázár és Bánkúti Gábor a pécsi egyházmegye historia domusaiból, Nagy Károly Zsolt és Kiss Réka a református egyház prominenseinek prédikációiból, írásaiból, Bednárík János megint csak a római katolikus háztörténetekből a székesfehérvári egyházmegyében és különösen egyes Buda környéki sváb falvakban, valamint Horváth Gergely Krisztián a veszprémi egyházmegye gazdasági irataiból tárja elénk. Majd mindegyikük eljut ahhoz a jelenséghez és próbál magyarázatot adni rá, hogy míg a társadalom (a nyáj) 1945-ben iszonytató traumákat kénytelen elszenvedni, addig az egyház (a pásztor) szervezetenként jellemzően sértetlen maradt, valódi áldozathozatala a (szem)tanúság lett. Az országos viszonylatban mérhető, kezdeti „különleges bánásmódon” túl azonban több helyütt utalást találhatunk a helyi szintű, elszigeteltebb, már ekkor jelentkező egyházellenes jelenségekre. Az atrocitások területi számbavétele a kutatások új irányát jelentheti, miként Kiss Rékánál a támadások célcsoportjának, az egyházi közösségnek a szélesebb értelmezése is, beleértve abba az egyházi alkalmazottakat, világiakat, a különböző egyesületek tagságát. Szintén távlatokat nyithat az új erőszaktérben kialakuló egyházi magatartásformák elemzése, látható ez Horváth Gergely Krisztiánnál, aki a földosztásra adott reakciókkal átvezet minket az következő fejezethez.

A záró blokk szerzőinek többsége az Ö. Kovács József által díszítettől már korábban megfosztott földosztás terepkutatásáról jelent: Nagy Netta a Duna–Tisza közére, a Homokhátságra, Galambos István Keszthelyre, Balogh Dorottya a Viharsarokba, Békés megyébe, Hajagos Csaba a Kiskunságra, Tóth Judit Pest megyébe röpíti el az addigra kissé megfáradt „utazót”, míg végül gazdasági ágazatot váltva megérkezünk Szűts István Gergellyel az úrkúti ércbányába és a herendi porcelángyárba. Mindannyian „földközélemből” mutatják be sokak dédelgetett álma, egy „eszmény”, a földhöz jutás valódi arcát: a jogi pontatlanságokat, a végrehajtás átpolitizáltságát, szervezeti gyengeségeit, visszaélésekkel tarkított lefolyását, jelezve a helyi sajátosságokat, de legfőképpen az emberi tényezők gyakorta döntő szerepét. A szerzők itt is rendre vissza- és kitekintenek az előzményekre, a korábbi birtokszerkezetre, a földéhségre, valamint az „utózmányokra”, a kollektivizálásra és az államosításra. Összességében mindannyian üzenik a Hajagos Csaba által megfogalmazottakat, hogy az országos statisztikai adatsorok önmagukban nem adnak választ a „hogyanra és a mikéntre”.

A kötet történész, szociológus, néprajzos, levéltáros szerzői a vizsgált téridő forrásbázisának kibővítésével, vagyis az MKP-iratok hegemoniája helyett retrospek-

---

tív én-dokumentumokra (naplók, interjúk) és lokális (egyházi, közigazgatási) iratokra alapozva, az így törvényszerű alulnézeti látásmód mentén tűzik ki 1945 vidéki erőszak történetének útjelző tábláit. S nem kevesebb dicsőség azoknak a hősöknek, akik a kijelölt úton végighaladva az olvasás feladatával megbirkóznak.

Müller Rolf

Müller Rolf (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)

CONTENTS

STUDIES

- Arno Strohmeyer: Trends and Perspectives in Early Modern Diplomatic History.
The Case of Habsburg Diplomats in Constantinople 177
- Ágnes Deák: Abuse of Office in the Framework of Ethnic Struggles
(The Region of Kővár, 1861–1863) 199
- Ákos Bartha: The unmandated period of Endre Bajcsy-Zsilinszky
in the Smallholders' Party (1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Gábor Demeter: Immigrants and and their integration
into the labour market in interwar Hungary 261

WORKSHOP

- Éva B. Halász: General Congregations in Slavonia in the 13th and 14th Centuries 283
- Ingrid Papp: Remembrance of the Founders of the Lutheran Church
amongst Slavic-tongue Town Citizens in the 17th-century Hungary 299
- Pál Fodor: The imam of Budapest: An attempt at integrating the Muslims of Bosnia
(1909–1911) 315

DOCUMENTS

- Alessandro Di Bari: Unpublished charters of Sigismund of Luxemburg preserved
in Friauli (1411–1418) 325

REVIEW ARTICLE

341

E számunk szerzői

BARTHA ÁKOS PhD, posztdoktori kutató (MTA BTK TTI) • DEÁK ÁGNES, az MTA doktora, egy. tanár (SZTE) • DEMETER GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • ALESSANDRO DI BARI (Università degli studi di Trieste) • FODOR PÁL, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • B. HALÁSZ ÉVA PhD, tud. munkatárs (MTA–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • MÜLLER ROLF PhD, tud. kutató (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) • PAPP INGRID, tud. segédmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) • PENKA PEJKOVSZKA DSc, docens (Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet) • ARNO STROHMEYER, egy. tanár (Salzburgi Egyetem)

MOL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

SZTE = Szegedi Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható